

הרב מיכאל הרשקוביץ על תקנת פרוזבול

הסוגיא בגיטין לו.
שיטת רש"י הרשב"א והרמב"ן
שיטת התוספות בגיטין
שיטת התוספות במכות, הר"ן ורבנו קרשקש (המיוחס לריטב"א)
שיטת המאירי בפירוש הסוגיה
שיטת הרמ"ה [הו"ד בחידושי הריטב"א]
שיטות הרמב"ם והראב"ד

א. הסוגיא בגיטין

בגיטין (לו.) למדנו: "תנן התם: פרוסבול אינו משמט, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה: (דברים ט"ו) "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל" וגו', עמד והתקין פרוסבול; וזה הוא גופו של פרוסבול: מוסרני לכם פלוני דיינין שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי אצל פלוני שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינים חותמים למטה או העדים. ומי איכא מידי, דמדאורייתא משמטא שביעית, והתקין הלל דלא משמטא? אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא; דתניא, רבי אומר: (דברים טו, ב) "וזה דבר השמיטה שמוט" - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים; ותקינו רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוסבול. ומי איכא מידי, דמדאורייתא לא משמטא שביעית, ותקינו רבנן דתשמט? אמר אביי: שב ואל תעשה הוא. רבא אמר: הפקר ב"ד היה הפקר, דאמר ר' יצחק: מנין שהפקר ב"ד היה הפקר? שנאמר: (עזרא י, ח) "וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים כעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה". רבי אליעזר אמר, מהכא: (יהושע יט, נא) "אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי האבות וגו'", וכי מה ענין ראשים אצל אבות? לומר לך, מה אבות מנחילין את בניהם כל מה שירצו, אף ראשים מנחילין העם כל מה שירצו. איבעיא להו: כי התקין הלל פרוסבול - לדריה הוא דתקין, או דלמא לדרי עלמא נמי תקין? למאי נפקא מינה? לבטוליה, אי אמרת לדריה הוא דתקין מבטלינן ליה, אלא אי אמרת לדרי עלמא נמי תקין, הא אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו - אלא א"כ גדול הימנו בחכמה ובמנין, מאי? ת"ש: דאמר שמואל: לא כתבינן פרוסבול אלא אי בבי דינא דסורא אי בבי דינא דנהרדעא; ואי סלקא דעתך לדרי עלמא נמי תקין, בשאר בי דינא נמי לכתבו! דלמא כי תקין הלל לדרי עלמא - כגון בי דינא דידיה, וכרב אמי ורב אסי, דאלימי לאפקועי ממונא, אבל לכולי עלמא לא."

ב. שיטת רש"י הרשב"א והרמב"ן

בפירוש דברי הגמרא, על גופו של פרוזבול, פירש רש"י: "מוסרני לכם - את שטרותי שאתם תהיו נוגשים ואני לא אגוש, ולקמן מוקי דיש כח בידם להפקיע ממנו של זה וליתן לזה במקום שיש סייג ותקנה". והיינו בפשטות אליבא דשיטתו בסוגית פרוזבול במסכת מכות (ג:) שפירש שהמוסר שטרותיו לבית דין הוא פרוזבול שתיקן הלל. ומה שכתב בהמשך דבריו הוא ג"כ אליבא דשיטתו, שפירש ששאלת הגמרא בתחילה היתה כיצד תיקן הלל פרוזבול שלא תשמט שביעית ועקר דבר מן התורה, ותירץ אביי שתיקן כן בשביעית בזמן הזה, וכדעת רבי הסובר ששביעית בזמן הזה אינה אלא מדרבנן, משום שנוהגת שמיטת כספים רק כשמיטת קרקעות נוהגת. ועל כך הקשתה הגמרא כיצד תקנו חכמים שתשמט שביעית כאשר מן התורה אינה משמטת, שהרי בכך נמצא הלווה גזלן על פיהם, ותירץ אביי על כך שיש בידם כוח לעשות כן משום שזוהי עקירת דבר מן התורה בשב ואל תעשה, שכן על פי דבריהם הלווה הזה נמנע מלקיים את מצוות פרעון חובו. ורבא מתרץ בדרך אחרת את תקנת הלל. לדעתו אין בתקנתו שאלת עקירת דבר מן התורה, שכן בדבר שבממון בידם לתקן כן כשיש בכך צורך, משום שהפקר בית דין הפקר. והיינו שלדעתו אף כששביעית נוהגת מדאורייתא תקפה תקנת הלל, והיא מועילה לכן אף לדעת רבנן החולקים על דעת רבי.

לאור זאת נמצאנו למדים, שסובר רש"י שההלכה שהמוסר שטרותיו לבית דין אינו משמט, אינה אלא מדרבנן, והמקרא שהובא ללמד שאינו משמט אינו אלא אסמכתא בעלמא. ובזה גם מדויק מה שפירש רש"י במכות, שהמוסר שטרותיו לבית דין הוא פרוזבול שתיקן הלל, שכן רק מתקנת הלל נקבע שהמוסר שטרותיו לבית דין אינו משמט. ועיין גם בתוספות שפירשו כך דעתו. ויעויין גם בדברי הרשב"א והרמב"ן, הסוברים כמותו, וזוהי ג"כ השיטה השניה שהביא המאירי¹.

לשיטת רש"י והראשונים הסוברים כמותו, לדעת רבא, יסוד תקנת פרוזבול הוא בדין הפקר בית דין, בניגוד לדעת תוספות בגיטין דלהלן. ובפשטות יש ראייה לכך מדברי הגמרא בדף לו ע"ב שהביאה את דברי שמואל שאמר שאין כותבין פרוזבול אלא בבית דין של סורא או בבית דין של נהרדעא, וסברה הגמרא להוכיח מדבריו שלא תיקן הלל פרוזבול אלא לדורו, ודחתה הגמרא שמא כוונתו של שמואל לומר שאין כותבין פרוזבול אלא בבית דין שהוא כבית דינם של רב אמי ורב אסי "דאלימי לאפקועי ממונא", אבל לכולי עלמא לא. ובפשטות מוכח שסוברת הגמרא בדחייתה לדבר פשוט שיסוד תקנת פרוזבול הוא בכוח בית דין להפקיע ממון. ועוד נראה כן מדברי שמואל שם, שאמר: "הא פרוזבלא עולבנא דדייני הוא, אי

1. ועיין בריטב"א למכות שם שכתב שאפשר אולי לפרש גם כוונת רש"י בדרך אחרת. ועיין גם בחידושי הרמב"ן למכות שם שלכאורה משמע קצת שלא כפי שבפשטות פירש בחידושי לגיטין, ועיין בפאת השלחן (הלכות שביעית פרק כט אות מז) שכתב שהרמב"ן אף הוא סובר שמוסר שטרותיו ופרוזבול תרי מילי נינהו, ואולם בהמשך דבריו מביא דברי הרמב"ן בגיטין שבהם נתפרש שסובר שאף מוסר שטרותיו אינו מועיל לדעתו אלא מדרבנן.

איישר חיל אבטליניה", ופירשה הגמרא שם שעולבנא היינו חוצפה, ופירש רש"י שזאת משום שנוטלים ממון שלא כדין בחזקה². ועוד הוסיף הרמב"ן שלדעתו יש ראייה לשיטה זו מדברי הירושלמי בשביעית פרק עשירי ששם נאמר: "תשמט ידך" ולא המוסר שטרותיו לבית דין. מכאן סמכו לפרוזבול מן התורה. ופירש הרמב"ן: "ופרוזבול דבר תורה, כשהתקין הלל וסמכוהו לדברי תורה", ולאור פירושו זה בדברי הירושלמי, הביא ראייה משם לשיטתו.

ג. שיטת התוספות בגיטין

לדעת התוספות ד"ה: "מי איכא מידי" לא הובא תירוצו של רבא בתחילה, לאחר הקושיה על תקנת הלל עם תירוצו של אביי, שכן לא הוקשה לגמרא על תקנת הלל שזוהי עקירת דבר מן התורה, משום שאמנם גם לדעתם תקנת הלל הינה מסירת השטרות לבית דין³, ואולם הם סוברים שמסירת שטרות לבית דין מועילה מדאורייתא, לאור מה שלמדנו מגזרת הכתוב, ועל כן אין כל שאלה על תקפותה של תקנת פרוזבול. כל שהקשתה הגמרא הוא שלא ראוי היה להלל לעשות תקנה ללמד לעשות כן, שהרי ביטל בכך את קיומה של שמיטת כספים שעליה צוותה תורה. ולאור זה דברי רבא אינם נצרכים כדי לתרץ קושי זה, ואף אינם מועילים לתרצו, שכן אף שיש כוח בידם להפקיר ממון עדיין יש לשאול למה תיקן כן והרי בכך ביטל קיומה של שמיטת כספים שעליה צוותה תורה. ורק במה שיישב אביי שבשביעית בזמן הזה ואליבא דרבי תיקן הלל, יש תירוץ לקושיה זו, משום שמכיוון שאינה אלא מדרבנן, אין קושי בכך שתיקן שלא יקיימוה. ולא בא רבא אלא לתרץ את הקושיה השניה, כיצד תקנו חכמים שמיטת כספים כשאינה נוהגת מדאורייתא, ונמצא הלווה גזלן על פיהם, שחלק על מה שתירץ אביי ששב ואל תעשה הוא, ואמר שאין צריכים לכך שכן הפקר בית דין הפקר, ולכן יש כוח בידם לתקן שהחובות יישמטו.

ומדבריהם למדנו שסוברים שאף שהיה טעם לתקנתו של הלל, שהרי ראה שנמנעו העם מלהלוות, מכל מקום לא היה ראוי שיורו בשל כך למסור שטרותיהם לבית דין, ויהא בכך ביטול שמיטת כספים. וכמו כן אף שהפקר בית דין הפקר לא ראוי שיפקירו ויהא בכך ביטול שמיטת כספים. ואף שיש שהפקירו חכמים מדין הפקר בית דין הפקר ובטלו בכך מצווה כגון משנת שקלים פרק א הלכה ב, במי שלא עקר את הכלאים והתקינו שיפקירו את כל השדה, למרות שבכך יפטרו מן המעשרות, כפי שנתפרש בירושלמי שם. ועיין גם בנדרים (מד) ובראשונים שם. וכן מצינו לעניין הפקעת איסור רבית באמצעות הפקר בית דין בסוגית בבא מציעא (עא:): בדעת רבינא, עיין דעות הראשונים שהובאו בשמ"ק שם. מכל מקום יש לומר שבכל אלו התקנה הייתה למקומות מסויימים באופן חד פעמי, ואולם בתקנת הלל היתה

2. ועיין בפנ"י שהקשה משני מקורות אלו על שיטת תוספות בגיטין.
3. זוהי המשמעות הפשוטה שבדברי התוספות. ועיין בפנ"י שדחק לפרש דעת תוספות בדרך אחרת, ורצה להשוות שיטתם לשיטת תוספות במכות. ואולם כאמור בפשטות משמע בדבריהם כפי שכתבנו, ושיטת תוספות במכות שיטה אחרת היא, וכפי שיתבאר לקמן.

ההפקרה כללית כדי שלא תנהג שביעית כלל, על מנת שלא ימנעו העם מלהלוות, ולכן אם שביעית דאורייתא לא ראוי היה שיפקירו⁴.

אכן יש להעיר שמדברי ר"ת שהובאו דבריו בתוספות ד"ה: "בזמן שאתה משמט" נראה בפשטות שהוא אינו סובר כן. משום שרבנו תם הראה שנהג יובל בבית שני, ועל פי זה הוקשה לו כיצד תיקן הלל, שהיה בזמן הבית, פרוזבול, שהרי לאור דבריו היתה בזמנו שמיטת כספים מדאורייתא. ותירץ שלא לזמנו תיקן אלא לזמן שאחר החורבן, משום שידעו שיחרב הבית. ואולם על כך הוקשה מבעיית הגמרא שלקמן שהסתפקה אם הלל לדורו תיקן או אף לדרי עלמא תיקן. ותירץ שני תירוצים: האחד שאין הכוונה לדורו ממש אלא לדור ראשון שאחר החורבן, ותירץ שני תירץ שבעיית הגמרא היא אליבא דדעת רבא שתירץ הפקר בית דין הפקר, והיינו שאף שביעית דאורייתא הועילה תקנתו. והיינו מפורש בתירוצו זה השני, שסובר אף הוא כדעת רש"י, שתירוצו של רבא בא ליישב למה לא הייתה בתקנת הלל עקירת דבר מן התורה.

ד. שיטת התוספות במכות, הר"ן ורבנו קרשקש (המיוחס לריטב"א)

לדעת התוספות במכות (ג:), מדברי המשנה בשביעית ניתן לדייק שהמוסר שטרותיו לבית דין ופרוזבול, שני דברים שונים הם, שהרי נשנה במשנה בתחילה דין המוסר שטרותיו לבית דין שאינו משמט, ורק אחר כך הובא דין פרוזבול. אף לדעתם מועילה מסירת שטרות לבית דין מדאורייתא, ואולם פרוזבול אינו מועיל אלא מדרבנן. לאור זאת יש לפרש בפשטות שאף שאלת הגמרא על תקנת פרוזבול היתה כיצד עקר הלל דבר מן התורה, ותירוצו של רבא אף הוא בא לתרץ קושי זה וכמו שפירש רש"י.

והר"ן הקשה שמוסר שטרותיו לבית דין מדאורייתא אינו משמט, שהרי למדו כן ממקרא מפורש, ואם כך מהי תקנתו של הלל. ותירץ שבמקום שמסר שטרותיו ממש לבית דין מדאורייתא אינו משמט, אלא שהלל תיקן שאף על פי שלא מסר ואפילו שאינם בידו, אם אמר שהוא מוסר הרי זה כאילו מסר. ופירש כן דברי הירושלמי בפרק אחרון בשביעית סוף הלכה ב', ששם נאמר: "אפילו נתונים ברומי" והיינו שאף שהשטרות ברומי ואינם בידו, מועיל (ואכן יש שפירשו בדרך אחרת דברי הירושלמי). והוסיף ופירש שזוהי כוונת דברי הירושלמי בראש הלכה זו שם: "תשמט ידך, ולא המוסר שטרותיו לבית דין, מכאן סמכו לפרוזבול מהתורה", כלומר וכיון שמסירת שטרות דאורייתא, תקנו אף הם פרוזבול. והוסיף והוכיח כדברי התוספות במכות שמסירת שטרות מועילה מדאורייתא, ופרוזבול אינו

4. ועיין בקרבן נתנאל על הרא"ש (יג, ד) שדייק בדברי הרא"ש והר"ף שסוברים כדעת התוספות, והוקשה לו מדברי הרא"ש פרק הרבית ס"ס נ"ז, ותירץ "ויש לחלק דשאני הכא דעוקר המצוה לגמרי", והיינו בפשטות כעין שכתבנו. אלא שלפני כן כתב בפירוש הדברים "דרבא בעצמו מודה דמשום הפקר ב"ד אין לנו לעקור לדורות מצוה אחת מתרי"ג מצוות". ולכאורה בדבריו אלו יש קצת קושי ממה שנסתפקה הגמרא אם הלל רק לדורו תיקן או לדרי עלמא, שמשם נלמד בפשטות שלדעת תוספות אף אם לדורו בלבד תיקן, לא היה ראוי להפקיר אם שמיטה נוהגת מדאורייתא.

מועיל אלא מדרבנן, מתוך שמנתה המשנה מסירת שטרות עם המלוה על המשכון, ורק אחר כך הזכירה פרוזבול כתקנת הלל. והוא הקשה על פי דבריו, לצורך מה תיקן הלל פרוזבול, שהרי מסירת שטרות מועילה מדאורייתא ודי בכך, ותיריך שזאת מפני שלא הכל רוצים למסור שטרותיהם, ועוד שלפעמים אין שטרותיהם בידם, ועוד שפרוזבול מועיל אף למלוה על פה. ועל פי זה פירש אף הוא ששאלת הגמרא על תקנת פרוזבול היתה, כיצד תיקן ועקר דבר מן התורה, ותיריך אביי בשביעית בזמן הזה וכדעת רבי, ורבא אף הוא בא לתרץ קושיה זו כיצד עקר הלל דבר מן התורה, ותיריך שהפקר בית דין הפקר. והיינו בפשטות כעין שיטת התוספות במכות, הגם שהם לא פירטו את שפירט הוא בהבדל שבין מוסר שטרותיו לפרוזבול. כשיטתו כתב גם בחידושי רבנו קרשקש (המיוחס לריטב"א). זוהי אף הדעה הראשונה שהביא המאירי, ואף הוא פירש שיטה זו, שבפרוזבול אינו מוסר שטרותיו לבית דין, "אלא שכותב חובותיו במזכרת ומביא להם ואומר להם מוסרני כו' והם כותבין ומדמסר לנא פרוזבולא... וזה שכתוב בפרוזבול מוסרני וכו' כל שטרותי וכו' פירושו זכות שטרותי". ועוד הוסיף והראה את דברי הרמב"ם שאף הוא סובר כמו שיוזכר להלן כשיטה זו, וכתב: "ואף גדולי המחברים לא כתבו בו לשון שטר אלא מוסרני כו' שכל חוב שיש לי אצל פלוני שאגבנו כל זמן שארצה, וכן הנוסח מצוי בגמרות ספרדיות מדויקות, וכן שהפרוזבול כולל גם כן מלוה על פה". ועוד הוסיף גם רבנו קרשקש כדברי הר"ן הנ"ל שמלבד הראיה מדברי משנת שביעית הנ"ל שמוסר שטרותיו לבית דין ופרוזבול שני עניינים הם, יש להוכיח כן מדברי הירושלמי בשביעית שם: "תשמט ידך" ולא המוסר שטרותיו לבית דין, מכאן סמכו לפרוזבול מן התורה, שהם פירשו בדברי הירושלמי, שכיון שראו שמסירת שטרות מועילה מדין תורה, תקנו אף הם פרוזבול. והיינו שמאותם דברים שבירושלמי שמהם הביא הרמב"ן ראיה לשיטתו כנ"ל, הביאו הר"ן ורבנו קרשקש ראיה לשיטתם שלהם, משום שנחלקו על דעת הרמב"ן במשמעות דברי הירושלמי.

ואף רבנו קרשקש הקשה כר"ן למה הוצרך הלל לתקן פרוזבול, והרי מדאורייתא מועילה מסירת שטרות, והיו יכולים למסור שטרותיהם ולא היתה שביעית משמטת. ותיריך אף הוא שלא כולם רוצים למסור שטרותיהם, ועוד שלפעמים אינם בידם, ועוד שפרוזבול מועיל אף למלוה על פה. ועוד הוסיפו והקשו ראשונים שאפשר היה שיורו למלווים שיעשו תנאי בשעת ההלוואה שמלווים על מנת שלא תשמטנו שביעית, ושוב אין שביעית משמטת, וכמו שלמדנו בסוגית מכות שם, ושוב אין צורך בתקנת פרוזבול, ותירצו שפעמים שאינם זוכרים להתנות, ולכן אין בזה כדי לתקן שלא יימנעו מלהלוות.

ה. שיטת המאירי בפירוש הסוגיה

אף שלדעת המאירי אין אפשרות לפרש את שאלת הגמרא על תקנת פרוזבול כדעת תוספות בגטין הנ"ל, משום שלדעתו משמעות לשון הקושיה, מי איכא מידי דמדאורייתא משמט והלל תקין דלא משמט, אינה כפירושם, אלא כיצד עקר הלל דבר מן התורה כשתיקן פרוזבול, ולפיכך לכאורה בדברי רבא יש תרוץ לכך,

וכמו שפירשו רש"י וראשונים אחרים הסוברים בזה כדעתו במשמעות דברי רבא. והנפ"מ בכך שלדעתו מועיל פרוזבול אף בשביעית דאורייתא, שהרי הפקר בית דין הפקר, ובפשטות אין בכך עקירת דבר מן התורה. למרות זאת חולק המאירי בזה על פירושם, וסובר שתירוצו של רבא אינו אלא רק על הקושיה השניה שבגמרא, דהיינו כיצד תקנו שתשמש שביעית בזמן שאינה משמטת מן התורה, שעל כך תירץ רבא שהפקר בית דין הפקר, ואין זקוקים לתירוצו של אביי על כך. וכל זה משום שבתקנה זו שתנהג שמיטת כספים למרות שמדין תורה אינה נוהגת, אין ביטול מצוה. ואולם בתקנתו של הלל שלא יישמט המלווה, למרות שמדין תורה הוא נשמט, ויש בזה ביטול מצות השמטת כספים, אף בית דין אין דעתם להפקיר, ולכן שרירה וקיימת אף לדעתו של רבא הקושיה כיצד תיקן הלל לעקור דבר מן התורה, ולכן אף לדעתו אין פרוזבול נוהג אלא בזמן ששמיטת כספים היא מדרבנן, וכמו שתירץ אביי. ואת שכתב שאף בית דין אין דעתם להפקיר במקום שיש בזה ביטול שמיטת כספים, יש בפשטות לפרש שסובר, שאף שבידם היה הדבר, לא ראוי היה שיעשו תקנה לבטל שמיטת כספים. וכעין הטעם שכתבו תוספות בגיטין לשיטתם בפירוש קושיית הגמרא, שאף שאפשר היה שלא יישמט החוב באמצעות מסירת השטרות לבית דין, המועילה מדאורייתא לשיטתם, מכל מקום לא היה ראוי להורות לעשות כן ולבטל בכך שמיטת כספים. ומטעם זה סוברים בפשטות התוספות שאין דין הפקר בית דין הפקר מועיל לתרץ את קושיית הגמרא הראשונה, כיצד תיקן הלל פרוזבול, משום שאף שבכוחם היה להפקיר ממון מכל מקום לא ראוי היה שיפקירו, ויעקרו שמיטת כספים וכנ"ל בדעת התוספות.

1. שיטת הרמ"ה [הו"ד בחידושי הריטב"א]

בחידושי הריטב"א⁵ הביא משם הרמ"ה (בד"ה: "הפקר ב"ד הפקר"), וזו לשונו: "ואין כאן עקירת מצוה, אלא לפנים משורת הדין שיהא המלוה עושה מדת חסידות עם הלווה להשמיט את חובו. אבל בקמייתא לא מצי לתירוצי הכי, דנהי דהפקר ב"ד הפקר הא קא מיעקר מצוה מן התורה, ונמצאת אומר שב"ד יכולים לעקור מצות לקט שכחה ופאה ומעשר עני וכיוצא בהן". והיינו שסובר שקושיית הגמרא בתחילה היתה כיצד תיקן הלל פרוזבול והרי עוקר בכך דבר מן התורה, ומפרש שתירוצו של רבא שהפקר בית דין הפקר לא בא לתרץ קושיה זו, משום שאין דין זה מועיל לעקור מצוה מן התורה, וכשם שאין אומרים שיועיל דין הפקר בית דין הפקר לעקור מצות לקט שכחה ופאה ומעשר עני וכיוצא בהם. ופירש לכן אף הוא כתוספות והמאירי שתירוצו זה של רבא נאמר רק על הקושיה כיצד תקנו חכמים שמיטת כספים בשעה שאינה נוהגת מדין תורה, משום שעל כך מועיל תירוצו זה, שכן אין בכך עקירת מצוה מן התורה אלא הוראה לנהוג מנהג חסידות לפנים משורת הדין. ועל פי זה אין לנו אלא תירוצו של אביי על הקושיה כיצד תיקן הלל פרוזבול, ועל כן על פי שיטה זו אין פרוזבול מועיל אף לדעת רבא, אלא בשביעית בזמן הזה וכדעת רבי. ואכן לכאורה יש לעיין במה שכתב שאין הפקר בית דין מועיל לעקור

5. חידושים מכת"י, בהוצאת מוסד הרב קוק.

מצווה מן התורה, שהרי כפי שכבר הראינו לעיל בכמה דברים בטל החיוב בשל הפקר בית דין, וכגון בחיוב תרומות ומעשרות כשהפקירו בית דין את השדה כולה, ועוד חיובים אחרים וכמו שהזכרנו לעיל.

ונראה שיש לחלק לשיטה זו בין כשביטול החיוב נעשה באופן עקיף, וכגון כשהפקירו את השדה כולה, וממילא פוקע חיוב תרומות ומעשרות שאינו חל בהפקר, ואין בזה עקירה ישירה של מה שחייבה תורה, ולכן הפקר זה מועיל, לבין כשההפקר עוקר ישירות את שקבעה תורה, וכגון בנידון דידן גבי שמיטת כספים, שקבעה תורה שיישט החוב ויהא הממון ממנו של הלווה, וההפקרה באה להוציא ממון זה מידו ולהעמידו ברשות המלוה, בניגוד למה שציתה תורה. וכן הוא בדוגמאות שנקט הרמ"ה להוכחת שיטתו כמצוות לקט שכחה ופאה ומעשר עני וכיוצא בהן, שאין בכוחו של הפקר בית דין לעקרו. ועל כן אין כל קושי במה שכתב⁶.

ז. שיטות הרמב"ם והראב"ד

הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל ט, טו) כתב: "המוסר שטרותיו לבית דין ואמר להם: אתם גבו לי חובי זה, אינו נשמט שנאמר: "ואשר יהיה לך את אחיך" וזה בית דין תובעין אותו, וכן ב"ד שחתכו את הדין וכתבו איש פלוני אתה חייב ליתן לזה כך וכך אינו נשמט, שזה כגבוי הוא וכאלו בא לידו ואינו כמלוה". והיינו בפשטות שמדאורייתא המוסר שטרותיו לבית דין אינו משמט.

ובהלכה טז (שם) כתב: "כשראה הלל הזקן שנמנעו מלהלוות זה את זה ועוברין על הכתוב בתורה "השמר לך פן יהיה דבר וגו'" התקין פרוזבול כדי שלא ישמט החוב עד שילוו זה את זה, ואין הפרוזבול מועיל אלא בשמיטת כספים בזמן הזה שהיא מדברי סופרים, אבל שמיטה של תורה אין הפרוזבול מועיל בה". והיינו בפשטות שסובר שמוסר שטרותיו לבית דין ופרוזבול שתיקן הלל שני עניינים הם. מוסר שטרותיו מועיל מדאורייתא ופרוזבול שתיקן הלל אינו מועיל אלא מדרבנן. ועל כן נראה שסובר שקושיית הגמרא על תקנת הלל היתה כיצד הועילה, והרי עוקר הוא מצוה מן התורה, ושלא כמו שפירשו התוספות, שהרי לדעתם כל שהקשתה הגמרא למה תיקן, ואולם פשוט היה להם שאם היה מתקן היה מועיל שלא תשמט שביעית משום שהוא מוסר שטרותיו לבית דין, ואולם הרמב"ם כתב שבשיעית דאורייתא אין פרוזבול מועיל. וזה בפשטות מטעם שסובר שאף שמוסר שטרותיו מועיל מדאורייתא, פרוזבול אינו מועיל אלא מדרבנן, וכדעת התוספות במכות והר"ן ויתר הסוברים כמותם. אלא שלדעתו אין תירוצו של רבא מועיל לתרץ את

6. בפשטות נראה להטעים את ההבדל בין הטעם שכתב המאירי לכך שלא בא רבא לתרץ את תקנת הלל לבין הטעם שכתב הרמ"ה לכך. לדעת המאירי בפשטות יש בכוח הפקר בית דין לעקור מצווה, ואף שיעקרו את המצווה באופן ישיר, אלא שמשום שצוותה תורה על קיום המצווה, לא ראוי שיגרמו לכך שהמצווה לא תנהג, ואף שיעשו כן בדרך עקיפה. ואולם לדעת הרמ"ה אפשר בפשטות שאם יפקירו בית דין, ובדרך עקיפה יגרסו הפקר זה לכך שלא תנהג המצווה יחול ביטול המצווה, ואף ראוי להפקיר בכגון זה, אם ראו בית דין צורך לכך. ואולם כאשר ההפקר עוקר את המצווה באופן ישיר וכנ"ל, אין הפקר זה מועיל.

תקנת הלל. ובפירוש שיטתו יש לומר שאפשר שסובר כדעת המאירי שבמקום שיש ביטול מצווה אין דעתם של בית הדין להפקיר, ואפשר שסובר כדעת הרמ"ה, שאין דין הפקר בית דין הפקר מועיל לעקור מצוה מן התורה, ולכן אין לנו אלא תירוץ של אב"י לתרץ תקנת פרוזבול, ולכן לדעתו אין פרוזבול מועיל אלא כאשר שמיטת כספים אינה מן התורה. ויעויין גם בדברי המאירי לגיטין שפירש אף הוא דעת הרמב"ם בדרך זו שפירש דעת רבא. ויעויין גם בדברי מהר"י קורקוס ומרכבת המשנה על הלכה זו.

והראב"ד בהלכה טז השיג על דברי הרמב"ם: "אמר אברהם: זה אינו מחוור דאב"י הוא דאמר הכי אבל רבא פליג ואמר הפקר בית דין הפקר והלכך נוהג בכל זמן". והיינו שסובר שרבא בא לתרץ את הקושי כיצד עקר הלל מצוה מן התורה, כלומר שלדברי רבא אף בשמיטה דאורייתא יש לפרוזבול להועיל מטעם זה. והראב"ד שהשיג על הרמב"ם בהלכה זו שיש לו לפרוזבול להועיל אף בשביעית דאורייתא, לא השיג על המשתמע מדברי הרמב"ם שהמוסר שטרותיו לבית דין ופרוזבול שני ענינים הם, והיינו בפשטות שאף לדעתו מוסר שטרותיו לבית דין מדאורייתא אינו משמט, ואילו פרוזבול אינו מועיל אלא מדרבנן. והיינו שסובר בפשטות כתוספות במכות וכדעת הר"ן ודעימיה, וסובר כמותם וכדעת רש"י, שתירוץ רבא על הקושי שעל תקנת פרוזבול הוא מוסב, שכן הפקר בית דין הפקר מועיל, ואף ראוי לעשותו, לצורך זה שלא יימנעו העם מלהלוות, ואף שתעקר בכך מצוות שמיטת כספים כשהיא מן התורה.

ואולם הכסף משנה (הלכות שמיטה ויובל ט, טז) פירש את שיטת הרמב"ם והראב"ד בדרך אחרת, וזו לשונו: "כתב הראב"ד: אבל שמטה של תורה אין הפרוזבול מועיל לו. אמר אברהם: זה אינו מחוור דאב"י הוא דאמר הכי וכו'. טעמו דבפרק השולח (דף לו.) מקשה מי איכא מידי דמדאורייתא משמטא שביעית ותקין הלל דלא משמטא? אמר אב"י: בשביעית בזמן הזה [דרבנן] וכו', ומי איכא מידי דמדאורייתא לא משמטא שביעית ותקון רבנן דמשמט? ותירץ אב"י: שב ואל תעשה שאני. רבא אמר: הפקר ב"ד הפקר. והראב"ד מפרש כרש"י שפירש דשינויא דרבא קאי גם למאי דאקשי ברישא ומי איכא מידי דמדאורייתא משמטא, אבל רבינו נראה שמפרש כפי' התוספות דלא קאי אלא למי איכא מידי דמדאורייתא לא משמטא ורבנן תקינו דלשמיט. וטעמא דכיון שאין הממון בידו הפקירוהו ב"ד אבל להוציא מידו שלא כדין תורה כלומר אילו היתה שמיטת כספים דאורייתא לא הוה מתקני להוציא מידו ע"י הפקר אבל קושיא קמייתא דמי איכא מידי דמדאורייתא משמטא לא מיתרצא אלא כדאב"י".

ומה שכתב שמחלוקת הרמב"ם והראב"ד היא מחלוקת רש"י והתוספות, כאמור לעיל בפשטות אין לפרש שדעת הרמב"ם היא ממש כדעת התוספות, וכמו כן אין לפרש שדעת הראב"ד היא ממש כדעת רש"י, אלא שהרמב"ם סובר כתוספות שאין תירוץ רבא מוסב על תקנת פרוזבול, ואילו הראב"ד סובר כרש"י שתירוץ של רבא מוסב על תקנת פרוזבול.

ומה שכתב בטעמו של הרמב"ם לכך שתירוצו של רבא אינו אלא על הקושיה השניה, כיצד תקנו שמיטת כספים כשאין שמיטה נוהגת מן התורה, ואינו מתרץ את תקנת פרוסבול, נראה בפשטות שכוונתו היא, שבשלמא בשאין הם מוציאים ממון בהפקרם ממי שהוא בידו, ואין ההפקר קובע אלא שלא יפרע הלווה את חובו, לא היו נמנעים מלהפקיר כדי שינהג זכר לשמיטת כספים, ואולם כאשר מדין תורה הממון של הלווה הוא, שהרי צוותה תורה שיישמט החוב, לא היו מתקנים להוציא ממון זה מידו בניגוד למה שציוותה תורה, וליתנו למלווה. ואף שהפקר בית דין מועיל אף להוציא ממון ממי שהוא בידו, מכל מקום בנידון דידן, לא היו מתקנים להוציא ממון כאשר יש בכך עקירה ישירה בקום ועשה, של מה שציוותה תורה.⁷

ועיין גם בדברי פאת השלחן (הלכות שביעית סימן כט, אות סז) שדן בדברי הכס"מ, ואף הראה שלכאורה יש סתירה לדבריו ממה שכתב הוא עצמו בפרק ב' מהלכות ממרים ה"ב. ויש להעיר שאין זו רק סתירה מדברי הכס"מ על דבריו שלו, אלא בפשטות יש סתירה על דבריו בהלכות ממרים בדעת הרמב"ם, מפשטות דברי הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל. ועיין בדברי פאת השלחן מה שדחק ליישב.

דרך אחרת יש לו לרדב"ז בתירוץ דעת הרמב"ם. לדעתו אף הרמב"ם פירש את סוגית הגמרא כרש"י, והיינו שאף רבא בא לתרץ את תקנת פרוסבול, ואולם הרמב"ם פוסק להלכה כדעת אב"י ושלא כדעת רבא, שהרי קיי"ל כרבי ששביעית בזמן הזה דרבנן. (ועוד הוסיף טעם אחר ששמיטת כספים הרי היא כשמיטת קרקעות וכשם שאין פרוסבול מועיל לשמיטת קרקעות כך אינו מועיל לשמיטת כספים כשהיא מן התורה, וטעם זה לכאורה צריך ביאור). ואף שתמיד במחלוקת רבא ואב"י, זולת יע"ל קג"ם, הלכה כרבא, כתב הוא שאפשר שזה דווקא כשנחלקו בדנפשייהו, ואולם כאשר נחלקו בפירוש המשנה, אפשר שהלכה כאב"י.

ועיין עוד בדברי פאת השלחן שם, בדרך שפירש הוא את דעת הרמב"ם על יסוד דעת התוספות. ויש לעיין גם בדרך שהעלה התומים בסימן סז אות כ' לפרש את שיטת הרמב"ם והראב"ד.

7. ובפשטות אין כוונתו לפרש כדרך שכתב הרמ"ה הסובר שבכגון זה אין ההפקר מועיל, שהרי כתב שלא היו מתקנים להוציא מידו באמצעות הפקר, ולא כתב שהפקרם לא היה מועיל. ומאידך אין חילוקו כמו שכתב המאירי משום שלדעת המאירי משמע שאף בביטול המצווה בדרך עקיפה לא היו מפקירים, וטעמו של המאירי שהועילה תקנת שמיטה מדבריהם כשאין שמיטה נוהגת מן התורה, הוא משום שאין בכך ביטול מצוה, ושלא כדברי הכס"מ.

לאור דברים אלו בהבנת דברי הכס"מ גם לא קשה מה שהקשו על דבריו שהפקר בית דין הפקר מועיל בפשטות גם להוציא ממון, עיין פאת השלחן הלכות שביעית סימן כט אות סז. שהרי כאמור אף שהפקר בית דין מועיל אף להוציא ממון, מכל מקום בנידון דידן לא היו חכמים מתקנים להוציא ממון בניגוד למה שציוותה תורה.